

Premier De Jong en de overval op Tsjechoslowakije in 1968

Johan van Merriënboer

In tijden van crisis moet een Nederlandse minister-president zich goed concentreren en snel kunnen beslissen. Het helpt als hij in kritieke situaties wat korte notities maakt. Dan heeft hij ook de feiten op een rijtje en kan hij controleren of hij niemand vergeten is. Het biedt extra houvast als het spannend wordt en als er plotseling knopen moeten worden doorgehakt.

Op woensdag 21 augustus 1968 was de nood kennelijk hoog. De hele dag maakte de toenmalige premier namelijk aantekeningen in telegramstijl.¹ Telkens een tijdstip, gevolgd door een of twee korte zinnen, alsof hij een scheepslogboek invulde. Minister-president P.J.S. (Piet) de Jong had vaker met dit bijltje gehakt. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij oudste officier en later commandant van de onderzeeboot Hr. Ms. o 24.

In de politiek hield De Jong zelden persoonlijke aantekeningen bij. Het stuk dat hieronder volgt, is het enige dat in de buurt komt van een crisislogboek. Als vanzelfsprekend nam hij de leiding op zich. De Jong was die dag weer even de commandant: hij was om drie uur 's nachts uit zijn bed gebeld door een ambtenaar van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) met de mededeling dat de Russische ambassadeur hem wilde spreken, onmiddellijk!

‘De man was doodnervus. Hij beefde als een riet’

De Jong voelde zich eerst en vooral marineofficier. Hij bleef altijd een beetje een buitenstaander in de politiek en in zijn eigen partij, de Katholieke Volkspartij (KVP). Zijn kabinet zou de volledige termijn uitdienen, van 5 april 1967 tot 6 juli 1971 – een roerige tijd. De premier hield de ploeg bij elkaar met droge humor en veel gevoel voor relativering. Hij wilde de zaak zo goed mogelijk draaiende houden – ‘minding the shop’ – noemde hij het zelf, wat hem het verwijt opleverde dat hij geen visie had.²

Het document geeft een aardig inkijkje in crisismanagement anno 1968. Wat deed de premier, met wie had hij contact en waarover? De handgeschreven notities zijn gecursiveerd weergegeven en voorzien van verklarende noten. Om het geheel beter te kunnen plaatsen, worden de notities af en toe onderbroken met aanvullende blokjes context en commentaar.

Woensdag 21 augustus 1968

03.00-03.40 Van de Berge (RVD) belt. Russische Ambassadeur³ wil spreken. Eerst geprobeerd iemand van Buitenlandse Zaken. Niet gelukt. Uiteindelijk zelf gebeld. Laten komen. 03.40 Russische Ambassadeur op Catshuis: instr[ucties] van Moskou mij te zien vóór 02.00. Rusland besloten ‘op verzoek’ Tjech[oslowaakse] volk te helpen samen met geallieerden en met alle middelen, ook militaire. Lang verhaal hoe juist hun standpunt. Geen aanleiding om Russisch-Nederlandse betrekkingen te laten beïnvloeden. Hoopt voortgaan met verbete-

ring. Gevraagd op schrift. Gezegd: op dit moment geen commentaar behalve ik persoonlijk erg gevaarlijk vind voor vrede en in mijn ogen grote fout van Rusland. Ambassadeur antwoordt: zijn instructie was 'mondeling'; moet vragen of het mag worden uitgetikt.

Ruim veertig jaar later reageerde De Jong verrast bij het zien van de notities. Hij was vergeten dat hij ze gemaakt had. De Jong woonde toen in het Catshuis waar hij, zoals gezegd, om drie uur uit zijn bed werd gebeld. De premier kreeg te horen dat de Sovjetambassadeur al uren naar hem op zoek was. Lavrov had het eerst via Buitenlandse Zaken geprobeerd en was daarna bij de RVD terechtgekomen. 'Die man was even vergeten in het telefoonboek te kijken, want daar stond ik gewoon in', aldus De Jong. 'Laat hem morgenochtend komen', stelde de premier voor. Dat was echter niet de bedoeling. 'Dan maar meteen.'

Ambassadeur Lavrov werd om tien over halfvier op het Catshuis ontvangen door de premier, in kamerjas. Volgens De Jong had de Rus een politiek commissaris meegenomen – 'waarschijnlijk KGB' – die verder zijn mond niet opendeed. De voertaal was Engels. 'De man

Premier De Jong legt de bevolking uit waarom zijn kabinet heeft besloten een extra bijdrage te geven aan de NAVO, 29 november 1968

[Foto: Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen]

was doodnervus. Hij beefde als een riet.’ Hij had instructies om uiterlijk vijf minuten voor twee een mondelinge boodschap over te brengen en was veel te laat. ‘Hij had een briefje bij zich’, herinnert De Jong zich. ‘Maar dat nam hij weer mee: hij mocht dat niet afgeven.’⁴

Achteraf bleek dat de Sovjetambassadeurs in alle NAVO-landen op instructie van premier Kosygin dezelfde boodschap hadden moeten overbrengen, precies vijf minuten voor de inval van Warschaupacttroepen in Tsjechoslowakije. De Jong heeft daarna nog diverse keren aangedrongen op een verklaring op schrift, tevergeefs. De letterlijke tekst valt te reconstrueren aan de hand van de verklaring die Anatoli Dobrynin, de Sovjetambassadeur in Washington, tegenover president Lyndon B. Johnson aflegde:

The Government of the Soviet Union considers it necessary to inform, personally, [prime minister De Jong] about the following. In connection with the further aggravation of the situation which was created by a conspiracy of the external and internal forces of aggression against the existing social order in Czechoslovakia and against the statehood established by the constitution of that government, the government of Czechoslovakia Socialist Republic approached the allied states, the Soviet Union among them, with a request of rendering direct assistance, including the assistance of military forces.

The Soviet Government repeatedly stated that the events in Czechoslovakia and around it involve vital interests of the Soviet Union and of a number of other states tied by appropriate treaty obligations, and that the threat to the Socialist order in Czechoslovakia constitutes at the same time a threat to the foundations of European peace and world security. In view of this, the Soviet Government and the Governments of the allied countries have taken a joint decision to satisfy the request of the Government of the Czechoslovak Socialist Republic rendering necessary assistance to the Czechoslovak people. Accordingly, the Soviet military units received orders to enter the territory of Czechoslovakia. Of course, they will be withdrawn without delay from the territory of Czechoslovak Socialist Republic as soon as the present threat to the security is eliminated and they come to the conclusion that there is no need in further presence of the allied forces. We would like [the prime minister] to know that our steps, which are being taken upon the request of the Czechoslovak Government are dictated fully by the concern to strengthen peace and in no degree do they involve state interests of the [Netherlands] or any other state. We proceed from the fact that the current events should not harm the Soviet-[Dutch] relations to the development of which the Soviet Government as before attaches great importance.⁵

Op 20 augustus om elf uur 's avonds – 21 augustus, twee uur 's nachts in Nederland – vielen twintig Sovjetrussische, twee Poolse, twee Hongaarse, twee Bulgaarse en twee Oost-Duitse divisies Tsjechoslowakije binnen, in totaal 150.000 soldaten. Er vielen bijna tachtig slachtoffers. Daarmee kwam een eind aan de ‘Praagse lente’, het socialisme met een menselijk gezicht van Alexander Dubček. De ‘kapitalistische’ hervormingen en de toenemende persvrijheid gingen de haviken in het Kremlin en de Oost-Duitse partijleider Walter Ulbricht veel te ver.⁶

Hoewel hij zag dat het communisme in Oost-Europa wat aan het afbrokkelen was, had De Jong de invasie niet verwacht. De Sovjet-Unie had juist problemen aan haar oostgrens met de Chinezen. Uit strategische overwegingen zou het Rode Leger zich daarom volgens

De Jong geen actie kunnen permitteren in het Westen. De invasie maakte een eind aan een periode van rust en langzame dooi in de koude oorlog. Dat vond De Jong de 'grote fout van Rusland'.⁷

Vreedzame co-existentie werd opzijgezet door de 'Brezjnevdoctrine' die luidde dat een bedreiging van de socialistische orde in een van de Warschaupactlanden een zo groot gevaar was voor de veiligheid van de overige leden van dit pact dat de socialistische gemeenschap het recht had om in te grijpen.

Eerst het kabinet, dan het staatshoofd en daarna het parlement

- 04.05 *Van Es gebeld; voorz[itter] cvs laten inlichten. Vliegtuigen klaarmaken om minister van vakantie op te halen.*⁸
- 04.10 *Luns gebeld; komt terug.*⁹
- 04.30 *Van Nispen¹⁰ gebeld; minister op laten halen. 11 h MR op Algemene Zaken.*
- 04.55 *Samkalden¹¹ belt; zit met bezoek burgemeester van Moskou. Afgesproken cancellen bezoeken en feesten (geen vergelding maar vanwege zorg over veiligheid bij spontane reacties). Afgesproken dat Buitenlandse Zaken dit aan Ambassadeur zal zeggen.*
- 05.00 *Van Es aan de telefoon (vliegtuigen, briefing).*
- 05.05 *Van Boetz[elaar]¹² Gezegd: Russische Ambassadeur zeggen burgemeester Moskou binnen blijven.*
- 05.25 *Van Nispen – Röell¹³ waarschuwen. HM dringend adviseren naar huis te komen.*

Nadat de ambassadeur vertrokken was, begon De Jong meteen iedereen op te bellen. Dat gebeurde midden in de nacht, want het betrof een serieuze zaak. Bovenaan het lijstje stond Defensie, gevolgd door Buitenlandse Zaken en de ministerraad – in verband met spoedbe-raad. Burgemeester Samkalden belde tussendoor, omdat het nieuws van de inval intussen via de radio bekend was geworden. Hij vreesde dezelfde moeilijkheden als na het neerslaan van de Hongaarse Opstand in 1956, toen woedende Amsterdammers het hoofdkwartier van de CPN bestormden. De burgemeester van Moskou kreeg het advies in het Amstel Hotel te blijven.

Koningin Juliana placht haar zomervakanties met haar familie door te brengen in Porto Ercole in Italië. De Jong vond dat zij terug moest komen. 'Het was griezelig als het escaleerde. Dan hoorde het staatshoofd in het land te zijn. De rest van de familie moest het zelf maar weten.' Om halfzes ging de minister-president terug naar bed. Hij viel meteen in slaap.¹⁴

- 08.45 *Röell over HM (morgen ook goed? Geantwoord: ja).*
- 09.00 *Biesheuvel wat doe je? Ingelicht actie en gezegd ook kamer in a[chter]m[iddag]¹⁵*
- 09.30 *Aan staf suggesties gevraagd.*¹⁶
- 09.55 *Griffier Kerkhof[s].¹⁷ Gevraagd gez[a]m[en]l[ijke] vaste commissie voor Buitenlandse Zaken en Defensie tegen 15.00 bijeen (voorl[opig] waarschuwen; zal nader laten weten).*
- 10.35 *Röell. HM komt terug.*

Na het kabinet en de koningin volgde het parlement. Om te beginnen ARP-leider Barend Biesheuvel, een van de steunpilaren van het kabinet in de Tweede Kamer. KVP-leider Norbert Schmelzer had meer voor de hand gelegen, maar was waarschijnlijk – zoals zo velen op dat moment – met vakantie. Het kwam goed van pas dat Biesheuvel ook een goede relatie had met de PVDa-fractie, de belangrijkste oppositiepartij. Uit de zinsnede ‘ook kamer in a.m.’ valt op te maken dat De Jong hem vertelde dat hij aan het eind van de middag de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie wilde inlichten. Om vijf voor tien belde De Jong de griffie om een en ander te regelen. Daarvóór had hij een korte bijeenkomst met zijn raadgevers belegd om na te gaan of hij nog iets of iemand over het hoofd had gezien.¹⁸

11.00 MR. Na afloop persconferentie + televisie opname.

Om elf uur begon het spoedberaad van de ministerraad. Daarbij waren elf ministers en zes staatssecretarissen aanwezig, alsmede de chef van de Generale Staf en het hoofd van dienst sectie G2, belast met planning en inlichtingen. De Jong had alle ministers teruggeroepen naar Den Haag. Drie waren er nog onderweg.

Nadat de premier zijn collega's op de hoogte had gebracht van wat er de nacht ervoor was gebeurd, deelde Luns mee dat het Militair Comité van de NAVO en de NAVO-Raad in vergadering bijeen waren en dat Oostenrijk twee legertroepen in staat van paraatheid had gebracht. Uit Washington had hij inmiddels de tekst ontvangen die ambassadeur Dobrynin had voorgelezen. Verder had hij uit Praag gehoord dat noch de Tsjechoslowaakse regering noch de communistische partij om een militaire interventie had gevraagd.

Na Luns gaf Van Es een overzicht van de maatregelen die Defensie had genomen: permanente bemanning van de inlichtingendiensten, het terugroepen van commandanten met verlof, het verspreid opstellen van militaire vliegtuigen op de vliegvelden, enzovoort. Het kabinet nam vervolgens vijftien beslissingen over diverse aanverwante onderwerpen: de toelating van vluchtelingen, de bewaking van ambassades en het bevroren van contacten. Na een korte discussie werd men het eens over de verklaring die De Jong na afloop zou afleggen. Daarnaast zou een communiqué over de terugkeer van de koningin worden uitgegeven.¹⁹

De verklaring van de premier werd om één uur 's middags op tv uitgezonden. De regering had met afschuw kennisgenomen van de tegenover Tsjechoslowakije gepleegde agressie. De Jong wees er onder meer op dat het Nederlandse volk, dat zelf een bezetting had gekend, in bijzondere mate vervuld was van medegevoelens met de Tsjechen.²⁰

*13.50 Röell: HM morgen 13.00 Ypenburg²¹ hoogstwaarschijnlijk? Lunch?
Zal vanavond definitief horen.*

14.15 Jonckheer ingelicht.²²

15.00 Vaste commissie Buitenlandse Zaken en Defensie ingelicht.

17.45 De Koster²³ belt; contact met onze ambassadeur in Praag; schieten in Praag, elders rustig. Tsjech[oslowaakse] ambassadeur in Den Haag op Buitenlandse Zaken geweest.

Het op de hoogte brengen van de gevolmachtigde ministers van de Nederlandse Antillen en Suriname – E. Jonckheer om 14.15 uur en W. Lim a Po om 21.00 uur – was volgens De Jong een formaliteit. De raadgevers hadden dit waarschijnlijk naar voren gebracht.

Om drie uur 's middags was het parlement aan de beurt, althans een deel daarvan. De regering was vertegenwoordigd door De Jong, Luns, minister van Defensie ad interim B.J. Udink (CHU) en de staatssecretarissen Van Es, J.C.E Haex (Landmacht, CHU) en A.E.M. Duynstee (Luchtmacht, KVP). De premier rapporteerde later in de ministerraad dat de commissies in het algemeen waardering hadden voor de maatregelen van de regering en voor de snelle wijze waarop zij contact met het parlement had gezocht. Opmerkelijk was dat de grote partijen hadden afgesproken maar met één stem te spreken: die van Max van der Stoep, woordvoerder Buitenlandse Zaken van de oppositionele PVD.A. Men had ook besloten op dinsdag 27 augustus een plenair debat aan de zaak te wijden.²⁴

Om kwart voor zes, na afloop van de vergadering, gaf staatssecretaris De Koster de laatste informatie door uit Praag. Na het avondmaal noteerde De Jong nog:

20.15 Röell: *HM komt morgen ± 13.00 Ypenburg. Ik zal haar afhalen en met haar lunchen.*

21.00 *Lim a Po op de hoogte gebracht; vraagt advies over reis naar Moskou. Gezegd dat ik ten sterkste ontraad.*

21.05 *Medegedeeld aan De Koster. Zal dit aan Buitenlandse Zaken en bureau vice-president meedelen.*²⁵

21.10 *Bericht dat Beernink in het land.*²⁶

21.20 *Luns belt; geef zelfde bericht als aan De Koster.*

21.30 *Beernink aan de telefoon; is terug; geef uitleg.*

Lim a Po vroeg De Jong of het bezoek van een Surinaamse delegatie aan Moskou doorgang kon vinden. De premier gaf daarop zijn persoonlijke reactie dat de delegatie er verstandig aan zou doen het bezoek af te gelasten. Vijf minuten later belde De Jong De Koster aan wie hij dit verder delegeerde. De delegatie bleef uiteindelijk thuis.²⁷

De premier sloot de dag af met een telefoontje aan Henk Beernink, de minister van Binnenlandse Zaken en oud-leider van de CHU, die net van vakantie was teruggekeerd. Daarmee had De Jong zijn lijstje afgewerkt. De dag daarop volgde nog een korte notitie met een koninklijke lunch als happy end.

Donderdag 22 augustus 1968

*Nader bericht Tsj[echo]Sl[owakije]. Meer gevechten (De Koster). 13.45 HM terug Ypenburg, lunch Huis ten Bosch.*²⁸ *Op de hoogte gebracht. Wil geloof ik laatste deel van vakantie graag terug. Gezegd: als ontwikkeling goed. Waarschijnlijk wel mogelijk na debat in Tweede Kamer aanstaande dinsdag. (Uiteindelijk niet teruggegaan.)*

Op 27 augustus volgde het plenaire debat. Het begon met een verklaring van de premier. Hij sprak over een tragische gebeurtenis die aan de wereld gepresenteerd was met 'de cynische en leugenachtige bewering' dat de Tsjechoslowaken er zelf om hadden gevraagd. 'De Nederlandse regering heeft terstond na het bekend worden van deze laffe overval haar grote afschuw en bezorgdheid tot uitdrukking gebracht.' De Kamer nam een motie aan waarin de bezetting ten scherpste werd veroordeeld. De motie werd gesteund door alle partijen, behalve de CPN, die zich wel uitsprak vóór de Praagse lente en tegen 'het revisionisme' van de Sovjet-Unie.²⁹

Daarmee was de kous niet af. Ten eerste bleek de dreiging nog niet te zijn geweken. De volgende maanden zou de internationale spanning voortdurend toenemen. Ten tweede had de zaak voor het kabinet-De Jong nog een politiek staartje.

'Je moet je land niet weerloos maken in deze wereld'

Meteen na de 'overval' vreesde het Westen al voor acties tegen Berlijn, Joegoslavië of Roemenië. De Jong en Luns vonden dat de NAVO zich moest versterken. Als het bondgenootschap zich beperkte tot een politiek statement, dan zou Moskou dat als voorwendsel kunnen gebruiken voor nieuwe stappen. Op 18 en 19 september brachten beiden een bezoek aan Bonn en Berlijn. De West-Duitse regering bleek erg bezorgd en nerveus te zijn.³⁰

De volgende weken sijpelden er berichten binnen over versterking van de Sovjetstrijdmacht in Bulgarije, aan de Noorse grens, in de Middellandse Zee en in Algerije. De Amerikanen verklaarden dat een aanval op Joegoslavië of Oostenrijk onaanvaardbaar was en Griekenland besloot tot herbewapening op grote schaal. Op 11 oktober zei De Jong in de ministerraad dat 'men duidelijk [kan] constateren dat de situatie gaandeweg verslechtert'.³¹

Op 8 november besloot het kabinet het defensiebudget te verhogen, onder voorbehoud van de beslissing in NAVO-verband. De NAVO-ministers kwamen vervolgens op 15 en 16 november in Brussel overeen de militaire inspanningen te vergroten. Twee dagen later stuurde het kabinet de Tweede Kamer een nota waarin een extra NAVO-bijdrage van 225 miljoen gulden werd aangekondigd. Tijdens het debat hierover op 20 en 21 november schaarde een ruime meerderheid zich achter de plannen.³²

De dag na het debat zei Luns in de ministerraad dat hij de NAVO een paar dagen eerder een bericht had doorgegeven dat de Sovjet-Unie op 22 of 23 november een actie tegen Roemenië wilde uitvoeren. Deze informatie kwam van een van de Nederlandse inlichtingendiensten. Op basis van dit bericht zou de Britse regering zelfs – naar later bleek – gedetailleerde plannen maken voor een invasie in Oost-Europa. Londen zou ook Boekarest op de hoogte hebben gebracht, waarna de Sovjets de inval in de laatste seconde afbliezen.

Mogelijk was het loos alarm. Roemenië bleef een stabiele dictatuur en er was dus, anders dan in het geval van Tsechoslowakije, geen sprake van een bedreiging voor de socialistische orde. De Brezjnevdoctrine hoefde in dit geval niet te worden toegepast. Delen van het inlichtingenrapport zijn overigens later gepubliceerd. Daaruit valt op te maken dat de informatie afkomstig was uit militaire kringen in Warschau. De Jong verklaarde dat hij niet precies meer weet hoe dit soort informatie in Nederland terecht kwam.³³

Kort na het debat over de NAVO-bijdrage stuitte het kabinet nog op forse buitenparlementaire oppositie. Uit een peiling bleek dat 61 procent van de bevolking tegen de extra bijdrage was, terwijl maar 37 procent het standpunt van de regering deelde. De katholieke vredesorganisatie Pax Christi veroordeelde de NAVO-reactie om de militaire inspanningen te vergroten en zelfs kardinaal Alfrink sprak voor de televisie zijn twijfels uit over het kabinetsbesluit.

De Jong wilde de maatregelen graag toelichten voor een breed publiek. Dat gebeurde inderdaad, op aandrang van de KVP. De regering moest er zelfs speciaal zendtijd voor vragen. Op 29 november 1968 legde de premier via de televisie de zaak uit. Dat deed hij in dertien minuten, eenvoudig, vriendelijk en overtuigend. Zonder de extra militaire bijdrage zou de Sovjet-Unie gemakkelijk in de verleiding komen haar invloedssfeer uit te breiden, aldus de

minister-president. De bijdrage ging ten koste van ander beleid, maar dat was onvermijdelijk. 'Want, dames en heren, veiligheid en vrijheid is een voorwaarde voor al het andere.'³⁴

Achteraf heeft De Jong nooit spijt gehad van het NAVO-besluit en de toelichting op tv. 'Je moet je land niet weerloos maken in deze wereld.' Dat stond voor hem voorop. Steun van de bevolking was daarbij onontbeerlijk. 'Mensen moeten achter de defensie staan.'³⁵ In tijden van internationale crisis moet zelfverzekerd leiderschap worden getoond. Voor marineofficier De Jong sprak dat vanzelf. De overval door de Sovjet-Unie was al fout, maar het was ook laf daaraan de draai te geven dat de Tsjechoslowaken er zelf om hadden gevraagd. Tegen dat soort tegenstanders kon je je beter wat extra weerbaar maken. Een ruime Kamermeerderheid en het grootste deel van de Nederlandse bevolking waren het roerend met de premier eens.

Noten

- 1 KDC Nijmegen, archief P.J.S. de Jong, inv.nr. 128.
- 2 Jan Willem Brouwer en Johan van Merriënboer, *Van buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (Den Haag 2001) p. 219.
- 3 Vladimir S. Lavrov.
- 4 Interview De Jong, 21 april 2009.
- 5 Zie www.state.gov/www/about_state/history/vol_xvii/j.html, nr. 80 (1 juli 2009); Anatoly Dobrynin, *In confidence: Moscow's ambassador to American's six Cold War presidents* (New York 1995) p. 179-180.
- 6 *Ibidem*; *Keesings Historisch Archief (KHA)*, 30 aug. 1968, p. 545-550 en 557-558.
- 7 Interview De Jong, 21 april 2009.
- 8 A. van Es (ARP), staatssecretaris van Defensie belast met Marineaangelegenheden; de voorzitter van de Chefs van Staven (cvs), ook wel Chef-Defensiestaf (CDS), was generaal H.P. Zielstra; minister van Defensie W. den Toom (VVD) was met vakantie.
- 9 Minister van Buitenlandse Zaken J.M.A.H. Luns (KVP), die eveneens met vakantie was.
- 10 A.J.M. van Nispen tot Pannerden, secretaris-generaal van Algemene Zaken.
- 11 I. Samkalden (PVDA), burgemeester van Amsterdam.
- 12 E.O. van Boetzelaar, secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken.
- 13 W.F. Röell, directeur Kabinet der Koningin.
- 14 Interview De Jong, 21 april 2009.
- 15 B.W. Biesheuvel, fractievoorzitter van de ARP in de Tweede Kamer.
- 16 De staf bestond, naast Van Nispen en RVD-hoofddirecteur G. van der Wiel, uit de raadgevers T. van de Graaf, Th.W.S.M. Gründemann, J.M. Kielstra, J.H. Kist, J.P.M.H. Merckelbach en D.M. Ringnalda.
- 17 T.H.E. Kerkhofs, plaatsvervangend griffier Tweede Kamer der Staten-Generaal.
- 18 Interview De Jong, 21 april 2009.
- 19 Notulen MR, 21 aug. 1968.
- 20 Aangehaald in: *HTK* 1967-1968, p. 2796.
- 21 Het militaire vliegveld bij Den Haag, dat ook regelmatig door de koninklijke familie werd gebruikt.
- 22 E. Jonckheer, gevolmachtigd minister van de Nederlandse Antillen.
- 23 H.J. de Koster (VVD), staatssecretaris van Buitenlandse Zaken.
- 24 Notulen MR, 21 en 23 aug. 1968.

- 25 Vicepresident J.A. Bakker (ARP) coördineerde de aangelegenheden m.b.t. Suriname en de Antillen.
- 26 H.J.K. Beernink (CHU), minister van Binnenlandse Zaken.
- 27 Notulen MR, 21 en 23 aug. 1968.
- 28 Koningin Juliana ontving politici meestal op het paleis Huis ten Bosch in Den Haag.
- 29 *HTK* 1967-1968, p. 2796, 2798 en 2809.
- 30 Notulen MR, 6, 20 en 27 sept. 1968; KHA, 8 nov. 1968, p. 713.
- 31 Notulen MR, 20, 27 sept., 11 okt. en 8 nov. 1968
- 32 *Ibidem*, 8 en 18 nov. 1968; KHA, 29 nov. 1968, p. 753-762; Brouwer en Van Merriënboer, *Van buitengaats*, p. 190-191. De PVDA-fractie stond achter het NAVO-besluit, maar vond dat het kabinet te ver ging.
- 33 Notulen MR, 22 en 29 nov. 1968; 'Revealed: Britain on brink of war with Soviet Union in 1968', *The Observer*, 9 jan. 2000; zie ook www.state.gov/www/about_state/history/vol_xvii/u.html, nr. 171 (1 juli 2009); Richard J. Aldrich, 'Intelligence within BAOR [British Army of the Rhine] and NATO's Northern Army Group', *Journal of strategic studies* 31 (2008) p. 89-122; interview De Jong, 21 april 2009; Dobrynin, *In confidence*, p. 182.
- 34 Brouwer en Van Merriënboer, *Van buitengaats*, p. 191-193
- 35 Interview De Jong, 21 april 2009.